

ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΣΑΡΚΩΣΗΣ

Ήμαστε τόσο βέβαιοι όταν είπαμε να κάψουν τα πλοία,
δεν είχαμε καθόλου αμφιβολίες;

Κώστας Μόντης, *Η επιστροφή*

Στο βιβλίο του, με τίτλο *Πραγματεία περί αθεολογίας*, ο άκρως προκλητικός Γάλλος φιλόσοφος Michel Onfray, αφού πρώτα περνά γενεές δεκατέσσερις τις τρεις μονοθεϊστικές θρησκείες, τον Ιουδαϊσμό, τον Χριστιανισμό και τον Μουσουλμανισμό, για την εκ μέρους τους χρησιμοποίηση του φόβου του θανάτου, του τρόμου της ανυπαρξίας και του πανικού απέναντι στο κενό που ακολουθεί τον θάνατο, προκειμένου να δηλώσουν και να επιβάλουν την περιφρόνηση, την άρνηση και το μίσος για τον κόσμο αυτό, καταλήγει προτείνοντας τα εξής: «Τη στιγμή που διαγράφεται στον ορίζοντα η ύστατη μάχη -χαμένη κιόλας...- για την υπεράσπιση του Διαφωτισμού ενάντια στις μαγικές προτάσεις, πρέπει να προαγάγουμε μια μεταχριστιανική κοσμική σκέψη, ήτοι άθεη, στρατευμένη και ριζικά αντίθετη σε κάθε επιλογή κοινωνίας μεταξύ δυτικού ιουδαιοχριστιανισμού και ισλαμισμού που τον αντιμάχεται. Ούτε Βίβλος ούτε Κοράνιο. Από τους ραβίνους, τους παπάδες, τους ιμάμηδες, τους αγιατολάχ και λοιπούς μουλάδες, επιμένω να προτιμώ τον φιλόσοφο. Από όλες αυτές τις τραβηγμένες απ' τα μαλλιά θεολογίες, προτιμώ να επικαλούμαι τις εναλλακτικές σκέψεις απέναντι στη κυρίαρχη φιλοσοφική ιστοριογραφία: τους γελαστούς, τους υλιστές, τους ριζοσπάστες, τους κυνικούς, τους ηδονιστές, τους αθέους, τους αισθησιοκράτες, τους ηδονόχαρους. Αυτοί ξέρουν ότι υπάρχει ένας μόνο κόσμος και ότι κάθε προαγωγή ενός απώτερου κόσμου μας κάνει να χάνουμε το βίωμα και το όφελος του μοναδικού που υπάρχει. Αμαρτία πραγματικά θανάσιμη...».

Δεν χωρά καμία αμφιβολία ότι τα προβλήματα της πρότασης Onfray είναι πολλά και ποικιλόμορφα. Ανάμεσά τους η απροϋπόθετη εξίσωση των τριών μονοθεϊστικών θρησκειών, η λειψή γνώση της ιστορίας και των πηγών του Χριστιανισμού -για τις άλλες θρησκείες θα αποφανθούν οι ειδικοί-, η ταύτιση του Χριστιανισμού με τον Δυτικό Χριστιανισμό και συνεπώς η παντελής άγνοια της Ορθοδοξίας και άλλα πολλά που δεν μπορούν να συζητηθούν, πολύ περισσότερο να αναπτυχθούν τη στιγμή αυτή. Κοντά σ' αυτά, βέβαια, και η τεράστια βεβαιότητά του για την

αλήθεια της πρότασής του, που χωρίς ο ίδιος να το πολυκαταλαβαίνει τον οδηγεί σε απρόσμενη συνάντηση με όλους εκείνους που τον κάνουν να θυμώνει. Εντούτοις, υπάρχει και ένα επίπεδο στην ανάγνωσή του, που θα πρέπει οπωσδήποτε να προβληματίσει σοβαρά κάθε σκεπτόμενο άνθρωπο, τόσο στον ευρύτερο χώρο των θρησκειών όσο και στο χώρο του Χριστιανισμού. Και εάν ο Onfray δεν αναφέρεται στην Ορθοδοξία, την οποία προφανώς και δεν γνωρίζει, οι γενικότερες παρατηρήσεις του για διάθεση απουσίας των μελών του Χριστιανισμού από την εδώ ζωή και η ταυτόχρονη μετάθεση του νοήματος της ύπαρξης σε μια άλλη ζωή, δεν μπορεί παρά να αφορά και την Ορθοδοξία.

Άλλωστε δεν είναι λίγες εκείνες οι φωνές, που ακούγονται μέχρι έξω από τον οίκο της Ορθοδοξίας, και οι οποίες ομιλούν για την έκπτωση της αυτοσυνειδησίας, για την απομάκρυνση από το μυστήριο της Εκκλησίας και τη μετατροπή του οίκου σε απόλυτο θρησκευτικό σχήμα. Με άλλα και απλούστερα λόγια, τη θέση της Εκκλησίας φαίνεται να παίρνει το σπίτι της εσωστρέφειας, το μαγαζί της εξουσιαστικότητας, η συντεχνία της θεσμικής επάρκειας, η ομάδα της αλαζονείας και της υποκρισίας, το σωματείο της αυταρέσκειας. Τα πάντα υπάρχουν σ' αυτούς τους χώρους, το μόνο που εν τέλει λείπει είναι ο Χριστός, αυτός που κάνει την Εκκλησία Εκκλησία, αυτός που σαρκώνει την ελπίδα των μελών του εκκλησιαστικού σώματος και αποδεικνύεται η μόνη υπόστασή τους. Δεν χωρά καμία αμφιβολία ότι στη βάση των πραγμάτων υπάρχει ένα σφάλμα μυστικό, που αλλοιώνει όχι μόνο τη θεωρία, αλλά την ίδια τη ζωή· κυρίως αυτή.

Στην κορυφή μιας τέτοιας προσπάθειας, βρίσκεται δίχως άλλο, η ενορχηστρωμένη καχυποψία απέναντι στον πολιτισμό. Μια στάση και μια διάθεση, από την οποία βεβαίως δεν λείπει το άλλοθι, που στοχεύει την ταύτιση του πολιτισμού με την ανυποληψία και ταυτόχρονα την οριστική διάρρηξη των σχέσεων της Εκκλησίας με τον πολιτισμό. Και όλα αυτά μέσα από διαδικασίες αμφίβολες. Συνάντηση στάσεων που δεν πείθουν, ούτε για την ειλικρίνειά τους, αλλά ούτε και για τις προθέσεις τους, που φέρνει μαζί τη διάθεση για εξουσιαστικότητα με την αδυναμία των απλών στην πίστη να νοηματοδοτήσουν την πορεία τους εντός των ορίων μιας ιστορικής κοινότητας που βρίσκεται καθ' οδόν. Θα έλεγα χωρίς ενδοιασμό, λοιπόν, ότι αυτή είναι μια νίκη του ειδωλοποιημένου υπονοούμενου απέναντι στην υπόσταση. Η κυριαρχία του μυστικού σφάλματος πάνω στην αληθινή ύπαρξη. Μια νίκη και μια κυριαρχία, που για πολλά χρόνια, επιτρέπει και διαχέει τεχνηέντως την άποψη ότι η Ορθοδοξία δεν θέλει, αλλά και δεν μπορεί από τη φύση της να έχει καμία σχέση με τον πολιτισμό, με τον κόσμο.

Από εδώ, άλλωστε, προκύπτει και εκείνη η τραγική διαίρεση ανάμεσα στο «κοσμικό» και το μη κοσμικό, δηλαδή το εκκλησιαστικό. Διαίρεση που στηρίζει την ύπαρξή της στην απροϋπόθετη, αβασάνιστη και γενικευμένη ταύτιση του κοσμικού με το αμαρτωλό, του κοσμικού με το αντιχριστιανικό, του κοσμικού με το έργο του διαβόλου. Μια ταύτιση η οποία δεν αποτελεί έργο μιας κάποιας νεωτερικότητας, ούτε βεβαίως καρπό του οποιουδήποτε συνουσιασμού της Ορθόδοξης Ανατολής με τον Δυτικό σχολαστικισμό· επιχείρημα κλασικό, εύκολο και σαφώς πειστικό για όλους τους απλούς στην πίστη, που αναζητούν τον τρόπο της υπάρξεώς τους στο μηδενισμό της ύπαρξης του άλλου, τουτέστιν στον κατά τα άλλα ενδιαφέροντα ετεροπροσδιορισμό. Και το λέγω τούτο, διότι η άρνηση της σάρκωσης, ενσυνείδητη ή ασυνείδητη, -διότι περί αυτού πρόκειται-, ξεκινά πολύ νωρίς, αμέσως μετά τη σάρκωση. Και ξεκινά τόσο εντός όσο και εκτός των τειχών. Πλείστα όσα παραδείγματα από τη Καινή Διαθήκη, μπορούν να αποδείξουν τη συνεχή πάλη της πορευόμενης κοινότητας, τόσο με την αλλοτρίωση που επιχειρούσε μανιωδώς ο παλαιός κόσμος, όσο και με τον εσωτερικό και ως εκ τούτου απόλυτα ύπουλο ηθικισμό, γέννημα αδιόρατων και ορατών, εξάπαντος ασυναίσθητων επιδράσεων, που δεν εγκατέλειψε ποτέ το καράβι της Εκκλησίας. Και αναφέρομαι σαφώς σε όλους εκείνους τους δυϊσμούς κοσμολογικούς, κοινωνικούς, θρησκευτικούς και φιλοσοφικούς, που άπλωσαν τις ρίζες τους, καλυμμένες στο μεγαλύτερο μέρος τους, κάτω από τη νέα σάρκα, το νέο σώμα που πάλευε να στήσει την ύπαρξή του πάνω στο παράδοξο γεγονός της ενανθρώπισης του Λόγου του Θεού Πατέρα. Ρίζες, που με τη δύναμη της ιστορικής φυσιολογίας τους αποτέλεσαν τότε, αποτελούν και σήμερα, τη μόνιμη απειλή για την αντοχή του νέου οίκου που φτιάχτηκε στο κέντρο, εξάπαντος όχι στις γωνίες, του κόσμου.

Έχει, λοιπόν, κανείς την αίσθηση, πως η σάρκωση του Λόγου, ως πράξη πρόσληψης τού έτσι και αλλιώς δημιουργημένου από τον Θεό κόσμου, μένει στα αζήτητα, ή ερμηνεύεται και κατανοείται ιδεολογικά και οπωσδήποτε ειδωλολατρικά. Και για την αποφυγή οποιασδήποτε παρεξηγήσεως, θα πρέπει να υπενθυμίσω εδώ, πως ο άνθρωπος θεωρείται από την πατερική σκέψη, και εξάπαντος είναι, «μικρόκοσμος», που δεν μπορεί να υφίσταται και να υπάρχει, παρά μόνον εντός των ορίων της κτιστότητας, σε διαλογική σχέση και ενότητα με τον ομοούσιό του, κατά τη διάκριση κτιστού και ακτίστου, «μακρόκοσμο». Όρια που δεν επιβάλλουν, κυρίως όμως δεν αποκλείουν, τη βίωση στον αυτό τόπο, τη συνύπαρξη στον ένα και μόνο κόσμο, του μυστηρίου της αγιότητας με την τραγωδία της ακολασίας. Πραγματικότητα που αποκαλύπτει, πως αγιότητα δεν είναι σε καμία περίπτωση η άρνηση του κόσμου, αλλά η πρόσληψη και η μεταμόρφωσή του, τουτέστιν η εσχατολογική ανάδειξη της αλήθειας του,

που εισέβαλε στην ιστορία ως πρόσωπο, ως κόσμος μικρός και μέγας, εγκαινιάζοντας την αρχή μιας νέας και συνεχούς πορείας τελείωσης των πραγμάτων. Άλλωστε, «η ενότητα και η ιερότητα του σύμπαντος δεν αφήνει χώρο για καμιά διαρχία ιερού και βέβηλου, θεϊκού τόπου και διαβολικού τόπου. Αυτές οι διακρίσεις βέβαια γίνονται και είναι σωστές, αλλά μόνο υπό το πρίσμα της ηθικής και όχι της οντολογίας. Δυνάμεις θεϊκές και αντίθετες υπάρχουν, όχι όμως τόποι όπου κατοικεί ο Θεός και τόποι όπου μένει ο Διάβολος. Έτσι δεν μένει χώρος για καμιά ειδωλολατρική παράσταση και αντίληψη. Το σύμπαν και η ζωή είναι στα χέρια του Θεού».

Είναι σαφές σε μια τέτοια προοπτική, πως και οι οποιοσδήποτε καινοδιαθηκικές διακρίσεις ανάμεσα στον «κόσμο τούτο» και την «αιώνια ζωή», που συναντιούνται σχεδόν απαράλλακτα και στα δευτεροκανονικά βιβλία της Κ.Δ., και εισάγουν κόσμους, τόπους ή αιώνες στους οποίους θα κατοικήσουν οι άγιοι του Θεού, προκειμένου να αποφύγουν τον νυν κόσμο, το βασίλειο, δηλαδή, του άρχοντα του αιώνα τούτου και το βασίλειο της πτώσεως, που μας οδηγεί πίσω στην προπατορική αμαρτία, μπορούν να κατανοηθούν ηθικά και ποιμαντικά και σε καμιά περίπτωση οντολογικά. Και τούτο διότι είναι η ίδια η Κ.Δ. που αποκαλύπτει με ένταση και απόλυτη καθαρότητα, πως η πλήρωση του έργου του Θεού, ως εσχατολογική προσδοκία συναντάται με μια συνεχώς πραγματοποιούμενη εσχατολογία, μια «εγκαινιασμένη εσχατολογία», εδώ και τώρα, έργο και δώρο του σαρκωμένου Λόγου, προς το δημιούργημά του, τον κόσμο του, που πέρα από αστοχίες και αποκλίσεις, ως λίαν καλή πραγματικότητα, πορεύεται στην πληρότητα της ζωής. Συνεπώς, η αναμενόμενη και συνεχώς προβαλλόμενη από τη Κ.Δ. νίκη του κόσμου, δεν αποτελεί νίκη μιας στρεβλής οντολογικής πραγματικότητας, αλλά νίκη ενός τρόπου που αλλοτριώνει, άλλως αμβλύνει, την όραση της αλήθειας των πραγμάτων, τον τρόπο της ζωής, εκείνης της στάσης και της διάθεσης που θέτει τη σάρκωση στο περιθώριο της αμεσότητας. Για το λόγο ακριβώς αυτό η σωτηρία δεν είναι μια μετάθεση και μια αναμονή μιας κάποιας εξωτερικής, ηθικής σχέσης, αλλά η πραγματικότητα που προσφέρει η Εκκλησία στη μυστηριακή της ζωή, στην οποία κάνει εισοδικό η συνεχώς επεκτεινόμενη στα έσχατα βασιλεία.

Πολύ σωστά, λοιπόν, ο καθηγητής Σάββας Αγουρίδης, σημειώνει πως: «Η ιστορία, τόσο στην Παλαιά Διαθήκη όσο και στην Καινή Διαθήκη, είναι συνυφασμένη με το μήνυμα, που δεν είναι καθόλου στην ουσία του κατανοητό εκτός της συγκεκριμένης ιστορικής συνάφειάς του. Χωρίς αυτή τη συγκεκριμένη ιστορική συνάφεια, θα ήταν δυνατό να πει κανείς ο,τιδήποτε περί των έργων και των Λόγων του Ιησού, να φτιάξει από το

χριστιανισμό μια οποιαδήποτε ιδεολογία». Και από τέτοιες ιδεολογίες σήμερα έχουμε γεμίσει.

Βέβαια, σε καμία περίπτωση μια τέτοια κατανόηση των πραγμάτων δεν πρέπει να οδηγεί στο προσπέρασμα, στο σχετικιστικό προσπέρασμα, εκείνου του ουσιώδους πυρήνα της αποκαλύψεως, εκείνου του περιεχομένου, που σε κάθε περίπτωση υπερβαίνει τα μέσα που το εκφράζουν, είτε αυτά είναι γλωσσικά, είτε συμβολικά, είτε εικονικά. Σε καμία περίπτωση «η θεότητα του Χριστού και οι σωτηριώδεις ενέργειές του δεν μπορούν να θεωρηθούν ως εξωτερικό κέλυφος ή μορφή που προσιδιάζει στο χρόνο που γράφτηκε η Καινή Διαθήκη». Έτσι, απέναντι στις οποιεσδήποτε απομυθοποιήσεις, Δύσης και Ανατολής, που δεν χωρά αμφιβολία πως είχαν και έχουν την αρχή τους σε έναν ειλικρινή και έντονο υπαρξιακό προβληματισμό, νομίζω πως η Ορθόδοξη θεολογία, είναι υποχρεωμένη να απαντήσει με μια επέκταση της αποκαλύψεως, με μια «πνευματική κατανόηση» των μέσων, που θα αποκαλύψουν πως το ζητούμενο δεν είναι το γκρέμισμα του μύθου, η βιαστική απομύθευση της σύγχρονης Δυτικής θεολογικής σκέψης, αλλά η δημιουργία νέων μύθων· τουτέστιν, η πολύμοχθη διαδικασία της «εκμύθευσης», η αποκάλυψη της ανάγκης για περισσότερο μύθο, καθώς ο μύθος «δεν περιγράφει μια αντικειμενική πραγματικότητα, αλλά απλώς την ερμηνεύει και την υπερβαίνει». Και δεν χωρά καμία αμφιβολία, πως τούτη η υπέρβαση, ως πράξη υπεύθυνη και δημιουργική, δεν στέκεται στον αντίποδα της ιστορίας· πολύ περισσότερο δεν την καταργεί. Τουναντίον, οδηγεί σε μια κάποια μεγαλοσύνη, αντίστοιχη της αγαπητικής μεγαλοσύνης του ανθρώπου, που αντλεί από το σύνολο του τρόπου που αποκαλύπτει η συνάντηση με τον ιστορικό πυρήνα του Χριστιανισμού, που κορυφώνεται στη σάρκωση του Λόγου. Γεγονός που μας υπενθυμίζει, δίχως άλλο, η προσεκτική συνεξέταση των ρημάτων μεγαλώνω και μεγαλύνω, που μας αποδεικνύει ότι η μεγαλοσύνη του δεύτερου, «είναι μια ποιότητα ζωής διαφορετική από την ποσότητα της έκτασης». Μια ποιότητα, καρπός της μεγάλης αγάπης του Θεού για τον κόσμο. Μαζί και της αγάπης του ανθρώπου για τον Θεό, που μεγαλώνει στο σώμα του τον Χριστό «είτε διά ζωής είτε διά θανάτου». Ένας δρόμος που φθάνει μέχρι τα δεξιά «του θρόνου της μεγαλωσύνης εν τοις ουρανοίς», θέση την οποία ο άνθρωπος κέρδισε εν Χριστώ.

Μια τέτοια προσπάθεια, ερμηνευτικής προέκτασης του περιεχομένου του Ευαγγελίου, είναι σαφές και επιβεβαιωμένο σήμερα, πως είχε αρχίσει στην Εκκλησία ήδη από την εποχή που γράφτηκαν τα Ευαγγέλια. Και είναι επίσης σαφές, έπειτα από μια τέτοια κατανόηση, πως το λειτουργικό δέσιμο ιστορικών πραγμάτων και πνευματικών εκδηλώσεων, εξασφαλίζει τη σαρκωμένη διάσταση της αλήθειας, που σε κάθε άλλη περίπτωση κινδυνεύει

να μετατραπεί σε ύπουλο, διαστροφικό και πολυποίκιλο μονοφυσιτισμό. Έναν μονοφυσιτισμό που αγνοεί επιδεικτικά, ότι «ο άνθρωπος δεν μπορεί να συνειδητοποιήσει τον εαυτόν του αυθεντικά εάν δεν είναι ανοικτός στον κόσμο». Πράγμα που «υπονοεί», βεβαίως, «ότι και ο κόσμος είναι ανοικτός σ' αυτόν». Και τούτο, διότι «ο σημερινός χριστιανός -που είναι και σημερινός άνθρωπος- δεν αναζητά μίαν αυθεντική ύπαρξη, εάν αυτό σημαίνει μία ύπαρξη αποκομμένη από τον κόσμο. Όμως για να προσφέρει στον κόσμο μία υπηρεσία, που μπορεί να έλθει σ' αυτόν μόνον από έναν Θεό ανεπηρέαστον από τον κόσμο αλλά όμως γεμάτον αγάπη γι' αυτόν».

Συνεπώς, ο σχολιασμός της σχέσης θεολογίας και πολιτισμού, όπου με μεγάλη ευκολία και απροϋπόθετα ο λόγος της σύγχρονης θεολογίας σε πολλές περιπτώσεις ομιλεί για αντίθεση, για ασυμβίβαστο, για σύγκρουση, αποκαλύπτει την εσωτερική αυλή, την κλειστή αυλή της Ορθοδοξίας, που την προφυλάσσει από τα αδιάκριτα μάτια, αλλά ταυτόχρονα την αποκλείει από τη συνάντηση με το άλλο, το διαφορετικό, το πέρα και έξω και ταυτόχρονα τόσο κοντινό της δικής της ύπαρξης. Γράφει σχετικά ο αρχιεπίσκοπος Αλβανίας Αναστάσιος: «Η διατύπωση ότι ο πολιτισμός είναι ανθρώπινη πραγμάτωση ενώ το Ευαγγέλιο είναι η επέμβαση του Θεού, παρά την ευπρόσδεκτη σαφήνειά του και μολονότι φωτίζει μια σημαντική αλήθεια, απλοποιεί αρκετά τα πράγματα, όπως όλες οι πολύ σαφείς καθοριστικές διατυπώσεις. Εξίσου ανεπαρκής, νομίζω, είναι η διατύπωση: ο πολιτισμός αποτελεί δημιούργημα εκ των κάτω, το Ευαγγέλιο είναι εκ των άνω. Ο πολιτισμός, ως ενέργεια και επίτευγμα του κατ' εικόνα Θεού πλασθέντος ανθρώπου, δεν βρίσκεται έξω από την ακτίνα των θείων ενεργειών, δεν είναι εντελώς άσχετος με την πνοή του Αγίου Πνεύματος που περικρατεί τα πάντα, “τα ορατά συν τοις αοράτοις”...στη ρίζα του πολιτισμού βρίσκεται ένα δώρο και μια εντολή του Θεού (Γεν. 2:15)».

Βέβαια, όπως ήδη σημείωσα, η φαρέτρα των θιασωτών της ρήξης δεν είναι άδεια από επιχειρήματα. Δίχως αμφιβολία έχουν το άλλοθί τους. Και αυτό δεν είναι άλλο από το γνωστό πλέον επιχείρημα, πως η λέξη πολιτισμός, που προτάθηκε στα νεώτερα χρόνια, μόλις το 1804, από τον Αδαμάντιο Κοραή, τον υπεύθυνο της «“μετακένωσης” των νεωτερικών ιδεών της Ευρώπης και του συνακόλουθου τρόπου του βίου στην Ελλάδα», για να αποδώσει στα ελληνικά τον γαλλικό όρο civilization, δεν συναντιέται στα κείμενα των πατέρων της Εκκλησίας, και όταν αυτό συμβαίνει, εκείνες τις ελάχιστες φορές, η διάθεσή τους είναι αρνητική και απαγορευτική.

Έχω την αίσθηση, πως ένα τέτοιο επιχείρημα είναι τουλάχιστον ασταθές. Και τούτο διότι παρ' όλες τις περί αντιθέτου πληροφορίες, σαν αυτή του Χρυσοστόμου, που φαίνεται να θεωρεί τη λέξη πολιτισμός ως ορισμό του ελαφρού ήθους και της έλλειψης σοβαρότητας, υπάρχουν και

εκείνες οι μαρτυρίες, όπως αυτή του αγίου Γρηγορίου Νύσσης, που κατανοούν τον πολιτισμό, ως «μια ευγενή μορφή εκδήλωσης της κοινωνικότητας του ανθρώπου, κοινωνικότητας, η οποία συνδυάζεται με πνευματικά χαρίσματα», αλλά και του Δίδυμου του Τυφλού, στον οποίο «η λέξη *πολιτισμός* εκφράζει την ιδανική ανθρώπινη συναναστροφή». Εντυπωσιακή, βέβαια, είναι στην προκειμένη περίπτωση, όχι μόνο η άκρως θετική χρήση του όρου *πολιτισμός*, από τον Γρηγόριο, αλλά και η απόλυτη ταύτισή του, για πρώτη ίσως φορά στην ιστορία, με τον όρο *φιλοκαλία*. Έναν όρο και μια πραγματικότητα που η Ορθοδοξία όχι μόνον δεν αμφισβήτησε, αλλά αποτέλεσε στην πορεία των αιώνων συστατικό στοιχείο του τρόπου υπάρξεώς της.

Υπάρχουν, όμως, ευτυχώς, και οι φωνές εκείνες, που μετά μανίας παρουσιάζουν την τραγωδία, την έκπτωση από την αυτοσυνειδησία του σώματος, που σώζεται στη ζωή και τα μνημεία της Εκκλησίας. Μάλιστα, κάποιες φορές οι φωνές αυτές μοιάζουν τόσο αγωνιώδεις, που χωρίς περιστροφές και προφυλάξεις ισορροπιών δηλώνουν ότι με οποιαδήποτε άρνηση της ιστορικής σάρκας του πολιτισμού «το χριστιανικό ευαγγέλιο αλλοτριώνεται σε άσαρκο διεθνιστικό ιδεολόγημα». Η ότι ο Χριστιανισμός όταν ξεκόβει από τον πολιτισμό, στην περίπτωση που «ο πολιτισμός είναι μια ολιστική εικόνα του Θεού, του ανθρώπου και του κόσμου», «είτε γίνεται “κληρικαλιστικός” (θρησκεία, όχι ζωή) ή προδίνει τον εαυτό του, “υποκύπτει” στον πολιτισμό».

Γεμάτος αγωνία, ο ρηξικέλευθος π. Αλέξανδρος Σμέμαν, στο *Ημερολόγιό* του, βιβλίο που η «ελευθερία της Ορθοδοξίας» δεν του επέτρεψε να κυκλοφορήσει όσο ήταν εν ζωή, σημειώνει τα εξής αποκαλυπτικά: «Φοβάμαι για τα νέα παιδιά που σπάνια διαβάζουν, που ζουν δίχως μνήμη, έξω από τη μνήμη, αλλά “ενδιαφέρονται για την Εκκλησία”. Τι μπορεί να είναι αυτό που τόσο “ενδιαφέρει” στην Εκκλησία, ώστε να κάνει το ενδιαφέρον τους γι’ αυτήν να διαλύεται στον κληρικαλισμό, στο κουτσομπολιό σχετικά με τους επισκόπους, και στα τοιαύτα; Ποτέ δεν ασχολήθηκε ο Χριστός με τον πολιτισμό; Δεν είναι αλήθεια! Το καθένα από τα λόγια του για τη βασιλεία του Θεού, για τον Δαβίδ, για τους γέροντες, προϋποθέτει τη γνώση, την κατανόηση, τη μνήμη για όσα είχε πει, για το που μας έχει καλέσει, για όσα έχει καταγγείλει».

Είναι σαφές, ότι η αποδοχή όλων των παραπάνω δεν είναι εύκολη υπόθεση. Πώς θα μπορούσε κανείς, δηλαδή, να δεχθεί μια σύνδεση με τον πολιτισμό, τουτέστιν με ό,τι κλείνεται μεταξύ έρωτα και θανάτου, όταν το μεγαλύτερο μέρος των πατερικών κειμένων σχετιζόμενο με ποιμαντικές ανάγκες προκρίνει μια κάποια επιφυλακτική στάση απέναντι στην ίδια τη ζωή, και μοιάζει με τον τρόπο αυτό να θέτει τους καρπούς της στο

περιθώριο της αμεσότητας και συνεπώς της πορείας για τη σωτηρία. Εντούτοις, δεν πρέπει κανείς να λησμονεί και το υπόλοιπο, το μικρό έστω ποσοστό, όπου η αλήθεια των πραγμάτων λάμπει με τρόπο ξεχωριστό και αναδεικνύει ότι ο «κανόνας» δικαιώνεται μόνο μέσα από την ανακάλυψη και φανέρωση αυτής της μειοψηφίας. Βέβαια, η κυριαρχία αυτού του ποιμαντικού κανόνα στη σύγχρονη θεολογική και εκκλησιαστική μας πραγματικότητα είναι τέτοια, που όχι απλά και μόνο περιθωριοποιεί τη μικρή μειοψηφία, αλλά σε πολλές περιπτώσεις αγνοεί ακόμη και την ύπαρξή της. Έτσι, όταν κανείς μιλάει για το αυτονόητο εισπράττει ειρωνικά χαμόγελα και επικρίσεις, που ανακαλύπτουν απόκλιση από την ακρίβεια του ορθόδοξου δόγματος και απομάκρυνση από τον κανόνα, που διαμορφώθηκε ερήμην της ξεχασμένης μειοψηφίας. Μοιάζει έτσι να έχει απόλυτο δίκαιο ο «παράδοξος» ένοικος της οδού *Η τέχνη της ζωής*, αριθμός 31, όταν σημειώνει τα εξής αποκαλυπτικά: «Η συζήτηση γύρω από τέτοια ταμπού αποπνέει μια ζοφερή ένταση. Σκελετοί στην ντουλάπα, ενοχλητικές εκκρεμότητες που νεκρανασταίνονται εκδικητικά, όλ' αυτά έχουν κακοφορμίσει δίχως ίχνος τραγικότητας. Στην Ελλάδα, ούτε η Ιστορία ούτε η Αριστερά ούτε η Εκκλησία έχουν πενθήσει τους πεθαμένους τους. Για να πενθήσεις, όπως δεν θα κουραστώ να υπογραμμίζω, *πρέπει να ξέρεις τι ακριβώς πενήθεις*. Διαφορετικά, οι νεκροί θα περιφέρονται στοιχειωμένοι. Γεμίσαμε νεκρούς που τριγυρίζουν άταφοι».

Δεν χωρά πλέον καμία αμφιβολία, πως τέτοιες διαπιστώσεις και τέτοιες παραδοχές, μοιάζουν πολλές φορές στο χώρο της Ορθοδοξίας ακατανόητες· παιχνίδια με τη γλώσσα, σπίτια χωρίς περιεχόμενο, κουβέντες από ανθρώπους που χαρακτηρίζονται μεμιάς «εχθροί» της πίστης, «πολέμιοι» εκείνης της αφασίας, που βαφτίστηκε Ορθοδοξία και θρονιάστηκε στο εγκαταλελειμμένο σπίτι, ως κυρία στη θέση της πραγματικής κυρίας. Με αυτό, εξάπαντος, δεν θέλω να πω, πως λείπουν και οι «πονηροί». Το αντίθετο μάλιστα. Με μια διαφορά όμως, την πίστη πως οι περισσότεροι «πονηροί» βρίσκονται εντός των τειχών. Και ας μη ξεχνάμε πως οι μεγάλες πόλεις λαβώθηκαν και εν τέλει αλώθηκαν πάντα ή σχεδόν πάντα από τα μέσα, από όλους εκείνους που ήταν υπεράνω υποψίας, ή γενικά *υπεράνω...*

Έχω την αίσθηση πως τέτοιες συμπεριφορές, γιατί όχι και χειρότερες, ήταν που οδήγησαν το μεγάλο θεολόγο και άγιο της ενωμένης Εκκλησίας, τον Ιωάννη το Δαμασκηνό, να δουλέψει ψιλό γαζί, εκείνον τον παλιό ηθικιστή, που μαζί με όλους τους ομοίους του, συγχρόνους του μα και νεώτερους, πίστευε πως ήταν άσαρκος και άυλος και ως εκ τούτου υπεράνω της κατάπτυστης και αμαρτωλής ανθρωπινότητας. Γράφει σχετικά ο «υλιστής» άγιος: «Συ μεν, ως τυχόν, υψηλός τε, και άυλος, και υπέρ το

σώμα γενόμενος, και οίον άσαρκος, καταπτύεις παν το ορώμενον· αλλ' εγώ, επει άνθρωπος ειμι, και σώμα περίκειμαι, ποθώ και σωματικώς ομιλείν, και οράν τα άγια· συγκατάβηθι τω ταπεινώ μου φρονήματι ο υψηλός, ίνα σου τηρήσης το υψηλόν».

Με δεδομένη μια τέτοια πραγματικότητα, όπου ιστορική Εκκλησία και πραγματωμένη θεολογία αδυνατούν να κοινωνήσουν τον τρόπο της οντολογίας, που αντλεί από το σώμα του σαρκωμένου και αναστημένου Λόγου, θα μπορούσε να υποστηρίξει κάποιος, ότι βρισκόμαστε ενώπιον ενός τέλους. Θέση που εν πρώτοις ερωτοτροπεί με το ψυχολογικό μέγεθος της απαισιοδοξίας. Και λέγω εν πρώτοις, διότι μια δεύτερη ανάγνωση των πραγμάτων, μια πιο νηφάλια ψηλάφηση του σώματος που ασθενεί, δεν μπορεί παρά να ανακαλύπτει πίσω από τη φθορά και το θάνατο την ανάσταση· την οντολογική καινοποίηση της ζωής, την ελπίδα της μεταμόρφωσης, που ευαγγελίζεται, εδώ και τώρα, γι' αυτό και εις τους αιώνας, καινούς ουρανούς και καινή γη.

Ίσως, και αυτό δεν είναι απλά και μόνο μια υπόθεση, αλλά κάτι περισσότερο, μια ευχή, να «εγγίζει το θέρος», να έχει έλθει ο καιρός του τέλους της βεβαιότητας, ο καιρός του τέλους της ιδεολογικής αναπηρίας. Ίσως να έφτασε ο καιρός για ένα νέο άνοιγμα στην ευαγγελική απλότητα, που επιτρέπει τη λειτουργία του μυστηρίου της απορίας. Γράφει σχετικά ο άγιος Κύριλλος Αλεξανδρείας και αποκαλύπτει το λησμονημένο θησαυρό, τον « άρτον ημών τον επιούσιον», μιας ζωής που μπορεί με την οικείωση της απορίας να ελπίζει ακόμη στην ερωτική της πλήρωση: «Δι' όλου δε του λόγου, τινά μεν ως παρόντι λέγεται τω νυμφίω· τινά δε ώσπερ ζητουμένου παρά της νύμφης· επει και των προβλημάτων ποτέ μεν τινα ζητούμεν απορούντες της λύσεως· ποτέ δε της λύσεως απολαύομεν, του νυμφίου Λόγου καταυγάζοντος ημών τας καρδίας. Είτα πάλιν απορούμεν εν ετέροις, και πάλιν ημίν επιφάινεται· και τούτο πολλάκις, μέχρι τελειωθέντες του νυμφίου τύχωμεν ου μόνον ερχομένου προς ημάς, αλλά και μονήν ποιουμένου». Σε μια τέτοια περίπτωση, βέβαια, η προσπάθεια δεν επιθυμεί και συνεπώς δεν στοχεύει το άδειασμα του υπαρξιακού σώματος, απλά και μόνον θέλει να ανασύρει τις μέσα φωνές, αυτές που κατά Σεφέρη και Λορεντζάτο μπορούν να αποκαλύψουν το άλλο, το αόρατο.

Παλεύει, δηλαδή, να φρεσκάρει πέτρες παλιές με τις οποίες χτίστηκαν και συνεχίζουν και σήμερα να χτίζονται σπίτια και Εκκλησίες και ταυτόχρονα να ανακαλύψει εκείνον τον *αρμό*, τον νέο και μαζί τόσο παλιό αρμό, που επιτρέπει τη λειτουργία ενός πολιτισμού της σάρκωσης. Και βεβαίως όταν λέγω πολιτισμό της σάρκωσης, σαφώς αναφέρομαι στο σύνολο του υλικού και πνευματικού πολιτισμού, χωρίς τις σχιζοφρενικές διαιρέσεις που μας κληροδότησε η οποιαδήποτε νεωτερικότητα. Μιλώ για

έναν πολιτισμό, που εξάπαντος δεν είναι και δεν θέλει να είναι ένας πολιτισμός των πολιτισμών, ή ένας υπέρ-πολιτισμός. Μιλώ για τον κάθε πολιτισμό με τα δικά του συστατικά χαρακτηριστικά, τη γλώσσα, τη μουσική, την αρχιτεκτονική, την οποιαδήποτε εντέλει έκφραση που συνδέεται με ρίζες βαθιές, εν γνώσει ή ανεπίγνωστα, με τον τρόπο που αποκαλύπτει η σάρκωση, με τον τρόπο του έρωτα που νικά τον θάνατο και ευαγγελίζεται εδώ και τώρα την πρόσληψη, την εξάπαντος ερωτική πρόσληψη, του ολοκληρωτικά άλλου, του ξένου.

Σε μια τέτοια προοπτική η υπαρξιακή συσχέτιση των πραγμάτων με το μυστήριο της απορίας, δεν μπορεί παρά να αποτελεί ελπίδα νίκης της καθημερινότητας και ως εκ τούτου πράξη ευθύνης, που αναζητά μετά πάθους τη συνάντηση με την αλήθεια της αμεσότητας.

Στο βιβλίο μου *Κάλλος το άγιον*, στοιχώντας σε αντίστοιχες θέσεις και διατυπώσεις του π. Αλεξάνδρου Σμέμαν, είχα εκφράσει την άποψη, πως ο Χριστός δεν είναι γέννημα του πολιτισμού και βεβαίως δεν ήλθε για τον πολιτισμό. Δίχως άλλο, όμως, η Ορθόδοξη Εκκλησία δεν μπορεί παρά να δημιουργεί συνεχώς πολιτισμό. Έχω την αίσθηση, πως ήρθε ο καιρός, και έχω τη διάθεση, μετά από πέντε σχεδόν χρόνια, μέσα στα οποία έτρεξε πολύ νερό στο ποτάμι, να ανατρέψω κάπως τα πράγματα, τουτέστιν τον εαυτό μου, και να προσπαθήσω να μετακινήσω το κέντρο βάρους εκείνης της τοποθέτησης. Είναι αλήθεια, πως ο Χριστός δεν είναι γέννημα του πολιτισμού. Και συνεχίζω να πιστεύω πως η Εκκλησία δεν μπορεί παρά να δημιουργεί συνεχώς πολιτισμό. Εντούτοις, οφείλω να ομολογήσω ότι ένας πολιτισμός, μέσα από όλες του τις ανεπάρκειες και τις επάρκειες, μπορεί να αποβεί όσο σωτήριος, τόσο και μοιραίος για τη σάρκωση του Λόγου του Θεού. Μπορεί με άλλα λόγια να αποκαλύψει, να φωτίσει τη σάρκωση, αλλά μπορεί και να την κρύψει μέσα σε κάθε μορφής είδωλα και περιοριστικούς, όσο και αποπροσανατολιστικούς μηχανισμούς. Και τούτο διότι, όπως ήδη με έμφαση έχω τονίσει, ο πολιτισμός δεν συνιστά ένα σύνολο απρόσωπων πραγματικοτήτων, μια τυχειότητα ή έναν απόλυτο προορισμό, αλλά *ακριβό καρπό*, που παράγουν ανθρώπων πρόσωπα, που ασκούν ή δεν ασκούν την κατ' εικόνα δημιουργικότητά τους, ανάμεσα στις οριακές στιγμές του έρωτα και του θανάτου. Μια δημιουργικότητα που κάνει τον άνθρωπο να εργάζεται μαζί με τον Θεό του, «προς την τελείωσιν εκάστου των μορίων του κόσμου».

Στη συνέχεια μιας τέτοιας κατανόησης του πολιτισμού και των συμπαρομαρτούντων του, νομίζω πως είναι πλέον σαφές και πρέπει να τονιστεί με έμφαση, πως ο Χριστός ήλθε και για τον πολιτισμό· εάν, βεβαίως, είμαστε έτοιμοι να πούμε, σε πείσμα όλων όσοι ερωτοτροπούν με τα απομεινάρια του μεσσαλιανισμού και με τις ασκητικές υπερβολές της

συριακής θεολογίας, πως ο πολιτισμός, όπως και η ιστορία είναι με κάποιον τρόπο, δια του κατ' εικόνα Θεού ανθρώπου, συνέχεια της δημιουργίας, προέκταση της δημιουργίας.

Συνεπώς, όταν αναφέρομαι στην υποτίμηση, την περιθωριοποίηση, ή και τον μηδενισμό του πολιτισμού, από όλους εκείνους τους φυγάδες της ζωής, που αγνοώντας το αμφίσημο και παράδοξο του χαρακτήρα της σχέσης της Εκκλησίας με τον κόσμο, παλεύουν με νύχια και με δόντια να νικήσουν τη δημιουργία του Θεού, στο όνομα του Θεού, ειδωλοποιώντας το βιβλικό «ουκ εκ του κόσμου», αναφέρομαι κυρίως και κατεξοχήν στους εισηγητές και θιασώτες της ολοκληρωτικής υποτίμησης της ανθρώπινης φύσης, αλλά και κάθε κτιστής φύσης. Σε όλους εκείνους που αγνοούν πως «οι δημιουργίες του Θεού είναι θεοπρεπώς (περισσότερο από όσο ο άνθρωπος μπορεί να κατανοήσει) πραγματικές και ανοιχτές στην αιωνιότητα, επειδή υπάρχουν χάρη στην αιώνια και αναλλοίωτη βούληση του Θεού». Σε όλους εκείνους που χτυπώντας τους πολυποίκιλους ανεπαρκείς, γιατί όχι και αλλοτριωτικούς ανθρωπισμούς Ανατολής και Δύσης, φτάσανε μέσα από την απόλυτη εκμετάλλευση της *πτώσεως*, στην απόλυτη ανθρωποκτονία, τουτέστιν στη δολοφονία του ίδιου του Θεού.

Βέβαια, για να είναι κάποιος ειλικρινής με πρόσωπα και πράγματα, οφείλει να σημειώσει πως η πράξη της πρόσληψης, που κορυφώνεται στο μυστήριο της σάρκωσης, δεν εγκλωβίζει, πολύ περισσότερο δεν ταυτίζει τον Χριστό με την ιστορία. Ο Χριστός προσέλαβε τον κόσμο και την ιστορία, τούτη την «αγαθή πραγματικότητα», προσέλαβε τον πολιτισμό, διανοίγοντας την αλήθεια τους, δια της μεταμορφώσεως, στην εσχατολογική τους ολοκλήρωση και αναφορά. Έτσι δεν ομιλούμε για μια κάποια πολιτιστική ή πολιτισμική εξάντληση του Χριστού, αλλά για την ολοκληρωτική χριστοποίηση, άλλως καινοποίηση του πολιτισμού. Για μια νέα νοηματοδότηση, που αντλεί από το γεγονός της σάρκωσης του Λόγου. Μια αλήθεια και μια πραγματικότητα που επιτρέπει τη λειτουργία της βιβλικής και πατερικής αμφισημίας, που αποκαλύπτει πως ο άνθρωπος της Ορθοδοξίας για να αληθεύει, οφείλει να αποδεικνύεται συνεχώς και πάντα αμφιλαφής. Άνθρωπος του κόσμου, αλλά και άνθρωπος μιας άλλης πόλης, που καλεί από τα έσχατα. Μέλος μιας Εκκλησίας, που, ως πραγματικότητα που αντλεί από τη Βασιλεία, *συνεχώς γίνεται*. Μια παρουσία που βεβαιώνει την ύπαρξή της στο παράδειγμα του Χριστού, εκείνου του προσώπου που αποκάλυψε με τον τρόπο του τις δαιμονικές διαστάσεις τόσο της *εκκοσμίκευσης* όσο και της *ετεροκοσμικότητας*.

Και το λέγω τούτο, διότι όσο αμαρτία είναι η «μονοφυσιτική» και γνωστικίζουσα απολυτοποίηση της ιστορίας, του εδώ και τώρα, και η ταυτόχρονη αδυναμία θέασης των εσχάτων (*υπεριστορισμός*), άλλο τόσο

αμαρτία είναι η σχολαστική παραδοχή και αποδοχή θεωριών, «νεστοριανής» προέλευσης, που αναφέρονται στο τέλος της ιστορίας, ως βασικής προϋπόθεσης για την αρχή της βασιλείας (*υπερεσχατολογισμός*). Θεωρίες και στάσεις, που αντλώντας ή και στοχεύοντας σε καταστάσεις ηθικιστικής καθαρότητας, αδυνατούν να δεχτούν πως ο Χριστός ως μεθόριο κτιστού και ακτίστου, ιστορίας και εσχατολογίας, οδηγεί με τον τρόπο του, που αποκαλύπτεται καθημερινά στο μυστήριο της Ευχαριστίας, στην Έσχατη ημέρα. Σε κείνη την υποστατική πραγματικότητα, δηλαδή, που αποκαλύπτει την επιτακτική ανάγκη να περάσουμε από θεωρίες περί του τέλους της ιστορίας, στην οντολογική προσδοκία της τελείωσης της ιστορίας, εντός της βασιλείας, του κατασυκοφαντημένου και κακοποιημένου Χριστού, που δεν έχει τέλος. Άλλωστε, όπως πολύ σωστά έχει επισημανθεί, «ολόκληρη η ιστορία της Θείας Αποκαλύψεως δεν νοείται παρά ως μιας συνεχής πορεία σαρκώσεως του Λόγου του Θεού μέσα στο ιστορικό γίνεσθαι».

Χρυσόστομος Α. Σταμούλης